

небезспірна, особливо у випадках, коли скасування заходів безпеки призвели до тяжких наслідків заподіяння шкоди здоров'ю особи, що знаходилася під захистом, її смерть). Навряд чи нормально визнавати здійснення правоохоронними органами, на які покладено ці функції, пріоритетним порівняно з безпекою конкретної особи, навіть якщо вона і не виконувала покладених на неї обов'язків, пов'язаних з реалізацією захисних заходів, адже причини їх невиконання заслуговують на самостійну наступну оцінку.

¹ Див.: Брусницьн Л. В. Правовое обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию. М., 1999. С. 49–51.

Слід звернути увагу й на процесуальний порядок оскарження скасування заходів безпеки. Відповідно до ст. 52⁵ КПК рішення про їх скасування письмово протягом доби доводиться до відома особи, щодо якої були застосовані ці заходи. Постанова органу дізнання або слідчого про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування може бути оскаржена до відповідного прокурора або суду, а якщо така постанова винесена прокурором — до вищестоящего прокурора або суду. Постанова судді або ухвала суду про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування може бути оскаржена особою, інтересів якої вона стосується, до вищестоящего суду. Встановлення судового контролю за рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування є, на наш погляд, гарантією дотримання права особи на державний захист. Процедура оскарження до суду цих рішень має бути досить швидкою і доступною. Тому вважаємо за доцільне передбачити в законі право оскарження рішення про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування не тільки особи, інтересів якої вона стосується, а й її представника, і правило, що скарга розглядається суддею одноособово протягом двадцяти чотирьох годин після надходження її до суду. В результаті розгляду скарги суддя виносить постанову про задоволення скарги або про відмову в її задоволенні.

Надійшла до редколегії 10.04.2000

В. Журавель, доцент НЮА України

Криміналістичне прогнозування у розслідуванні економічних злочинів

Криміналістичне прогнозування є невід'ємним, складовим елементом наукового пошуку, нерозривно пов'язаного з розвитком і вдосконаленням науки криміналістики, її складових частин: техніки, тактики та методики, перетворюючи їх у гранично гнучкі системи, здатні реагувати на будь-які зміни в злочинній діяльності. Саме на основі сформульованих прогностичних моделей можна завчасно розробляти методичні рекомендації, спрямовані на забезпечення організації і проведення розкриття, розслідування та попередження нових видів злочинних проявів, найбільш ефективного адаптування запропонованих методичних рекомендацій до різних нетипових слідчих ситуацій і завдань, що виникають у процесі доказування.

Викладені положення повною мірою відносяться і до економічних злочинів, де криміналістичні прогнози покликані конкретизувати ті ознаки прогнозованої групи злочинів, що мають безпосереднє відношення до процесу їх розкриття і розслідування. Йдеться в першу чергу про механізм злочину як взаємодіючу систему елементів криміналістичної характеристики, що відбиває процес вчинення злочинів у сфері економіки, утворення слідів, що мають значення для встановлення істини у справі, а також можливі засоби вчинення економічних злочинів, під якими розуміється спосіб злочинної діяльності, що виражається в об'єднаній загальним задумом системі дій злочинця, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Розглядаючи проблеми розслідування економічних злочинів, слід мати на увазі, що відомий криміналістам набір засобів учинення цих видів злочинів останніми роками зазнав істотних змін. У цьому знаходить свій прояв закономірність, під впливом якої формування засобів учинення злочинів в економічній сфері, їх вибір і використання залежать від особливостей економічного механізму. Оскільки такий механізм донедавна носив стабільний характер, то і засоби вчинення злочину залишалися одноманітними і піддавалися лише незначній модифікації з появою змін у формах господарювання, сфери обслуговування. Зараз відбувається значне переорієнтування уявлень про можливі форми злочинних проявів у сфері економіки, у зв'язку з чим зростає роль прогностичної функції криміналістики.

Узагальнення й аналіз судово-слідчої практики свідчать про використання кримінальними структурами нових засобів учинення злочинів у сфері господарської діяльності, видозміна і оновлення яких

пов'язані зі значними змінами в політичній, соціальній та економічній галузях нашого суспільства, а також з глобалізацією організованої злочинності, що має особливий інтерес до економічної сфери. Зниження балансової вартості приватизованого майна, виставлення на приватизаційні аукціони неіснуючих (фіктивних) **фірм-конкурсантів**, ухилення від сплати податків, розграбування активів компаній, відхилення від погашення кредиторської заборгованості, корупція, різноманітні шахрайські дії — ось далеко не повний перелік злочинних проявів, що потребують негайної **розробки** й удосконалення методики їх розслідування.

Однією з найбільш привабливих сфер інтересів сучасної злочинності, у першу чергу її організованих проявів, є незаконні фінансові операції з **наявними** коштами, так зване переведення в готівку. Базовою інформацією для побудови прогностичної моделі про найбільш **імовірні шляхи** розвитку і форми прояву цього виду злочинної діяльності є **відомості** про **такі елементи** її **криміналістичної характеристики**, що проявляються **відносно стабільно**: а) риси й ознаки учасників незаконних фінансових операцій; б) засоби переведення в готівку.

В найбільш узагальненій схемі у переведенні в готівку стійко фігурують три учасники:

1) замовник **наявних** коштів — фірма, що здійснює переведення в готівку, тобто юридична особа, яка має на своєму розрахунковому **рахунку** безготівкові кошти і бажає за допомогою правочинів по переведенню в готівку перетворити їх у **наявні засоби**, тим самим приховати об'єкти оподаткування щодо податку на додану вартість та **інших** податків, а також прибутки фізичних **осіб** (як правило, керівників фірми або її засновників);

2) фірма, що здійснює переведення в готівку, основними ознаками якої є:

а) реєстрація на **підставних осіб**: за викраденими паспортами; за паспортами неіснуючих **осіб** (за підробленими паспортами, за паспортами померлих); за паспортами **безвільних осіб**; за загубленими паспортами; за паспортами, одержаними облудним шляхом у тимчасове користування;

б) початкова реєстрація на реальних осіб, але з наступною зміною складу засновників і введенням до нього перелічених вище осіб;

в) виконавчими директорами фірм є підставні особи;

г) адреси і телефони — вигадані;

г) державна реєстрація і постановка на облік в ДПА провадяться або наприкінці поточного кварталу, або на самому його початку;

д) з метою ухилення від оподаткування фірми, що здійснюють переведення в готівку, функціонують 3 місяці, тобто між періодами бухгалтерської звітності. Якщо фірми створюються для переведення в готівку коштів з одночасною їх конвертацією, то так звані “сірі” фірми існують 3–4 місяці, а “чорні” фірми — один-два тижні;

е) великий денний обіг за розрахунковим рахунком, онулення його до кінця банківського дня. Збільшення інтенсивності обігів до кінця тижня;

є) у міру припинення діяльності юридичні справи з банків і реєстраційних установ можуть зникати;

ж) бухгалтерський облік, як правило, не ведеться. Фіктивна документація, що підтверджує витрати замовника, передається представникам останнього в незаповненому виді, але з печатками і підписами (до такої документації належать договори, кошториси, акти прийняття-здавання виконаних робіт або наданих послуг);

3) кредитна установа — банк фірми, що здійснює переведення в готівку. Практично в усіх випадках переведення в готівку коштів одним із партнерів у цих схемах є комерційний банк. Це пояснюється двома причинами. По-перше, банк має свій легальний відсоток за ведення через нього розрахункових операцій, а оскільки в ході обслуговування правочинів по переведенню в готівку банки акумулюють великі суми як наявних, так і безготівкових коштів, то і цей відсоток виглядає досить значним. По-друге, співробітники банку, будучи учасниками організованих злочинних формувань, одержують свою частку від проведених операцій по переведенню в готівку. При цьому залежно від ролі банку в процесі здійснення правочинів по переведенню в готівку можливі різні варіанти поведінки його співробітників, що беруть участь у таких незаконних операціях. Так, якщо фірма, що здійснює переведення в готівку, взята банком тільки на обслуговування і у ході перевірки контролюючими

органами видаткові операції за розрахунковим **рахунком** клієнта банку припинені, то таке становище для цього банку є вигідним, оскільки він матиме можливість тривалий час безоплатно користуватися коштами клієнта, відносно якого здійснюються перевірочні заходи. У тих же ситуаціях, коли фірми, що здійснюють переведення в готівку, створюються самим банком або коли банк був ініціатором їх створення, то будь-які призупинення видаткових операцій за розрахунковим **рахунком** “свого” клієнта вкрай не вигідні банку, що активізує його **пошуки** засобів порятунку хоча б частини коштів. Банк з тих чи інших причин перестав приймати платежі і намагається повертати назад платежі, надіслані на розрахунковий **рахунок** “свого” клієнта. Іноді платежі **переадресуються** на **інші** розрахункові **рахунки**.

Крім того, вважаємо за необхідне виділити **ще** один **істотний** момент, що характеризує рольову функцію банківських установ у системі незаконних операцій з **наявними** коштами. Злочинні формування, націлені на переведення в готівку коштів, кореспондують з легально існуючими господарсько-комерційними структурами. **Склад** учасників таких злочинних формувань не настільки жорстко лімітований, як в організаціях загальнокримінального типу. Окремі члени формувань частіше за все виконують подвійні функції — законні та злочинні. Виявлення таких членів співтовариства є дуже важливим, тому що частіше за все саме вони **складають** найбільш уразливі ланки розглядуваної злочинної системи. Виділення цих ланок і вплив на них можуть істотно підвищити ефективність процесу розслідування і профілактики даної категорії злочинів.

Найбільш характерними засобами переведення в готівку є:

а) переведення в готівку з укладенням фіктивних договорів на **виконання** робіт, **надання** послуг — такими фіктивними роботами є будівельно-монтажні, **пусконаладжувальні** роботи, автотранспортні послуги, закупівля сільськогосподарської продукції, що найбільш складно піддаються перевірці;

б) **переведення** за кордон коштів з одночасною їх конвертацією і переведення в готівку (використання так званих **рахунків** “**Лоро**” або “**Ностро**”);

в) перерахування в готівку коштів при імпорті товару;

- г) переведення в готівку із залученням страхової компанії;
- г) переведення в готівку через одержання зазнаки **неповернутого** банківського кредиту або позики підприємства;
- д) переведення в готівку з використанням договорів, що зазнаки не будуть **виконані** (розірвання контрактів);
- е) переведення в готівку з використанням організацій ігрового бізнесу, лотерейних ігор та ін.

Усталеність зазначених ознак, а вони діють протягом семи років, тобто з моменту створення власної банківської системи, дає змогу висловити припущення про високий ступінь імовірності їх прояву й у недалекому майбутньому, що ще раз підтверджує необхідність в активізації **розробки** методик розслідування і профілактики злочинів цієї категорії. При цьому в числі невідкладних заходів можуть бути висловлені рекомендації щодо створення загальнодержавного і регіональних специфічних криміналістичних обліків учасників злочинних формувань по переведенню в готівку коштів, де б відбивалися **відомості**: про установи банків, у яких були відкриті розрахункові **рахунки** фірмам, що здійснюють переведення в готівку; про службовців банків, до функціональних **обов'язків** яких належать відкриття і закриття **рахунків**, збереження і ведення документації клієнтів; про нотаріусів, що оформлюють **установчі** документи і посвідчують зразки підписів посадових осіб фірми і **відбитки** печатки для установ банку в зв'язку з відкриттям розрахункового **рахунку**; про інспекторів державних податкових адміністрацій, які безпосередньо займаються закриттям фірм, що здійснюють переведення в готівку; про зарубіжні банки, на розрахункові **рахунки** яких **переводилися** кошти з метою їх переведення в готівку і конвертації і т. д.

З огляду на **зарубіжний** досвід боротьби з економічними злочинами можна висловити припущення про те, що **правоохоронні** органи нашої країни в недалекому майбутньому **зіткнуться** з необхідністю розкриття і розслідування ще цілої групи специфічних кримінальних проявів у цій сфері, а саме:

- 1) з так званими **технологічно-фінансовими** злочинами, що мають численні прояви, включаючи відмивання грошей, маніпуляцію торговими системами, зловживання правочинами через **мережу** Інтернет і електронною валютою;

2) зі здійсненням альтернативних, **нетрадиційних** та відносно неконтрольованих фінансово-посередницьких послуг, у першу чергу в **галузі** пенсійного забезпечення (мається на увазі створення фондів пенсійного забезпечення, активи яких становлять особливий інтерес не тільки для злочинних формувань, а й для **осіб**, що здійснюють управління цими фондами);

3) з різноманітними шахрайськими проявами — маніпуляціями на фондовому **ринку**, з акціями на біржі, що мають за мету створити видимість високого **росту** на них;

4) з **корупційними** проявами, а також розкраданнями в **галузі** страхування і позикового капіталу, посяганням на інтелектуальну власність та ін.

Криміналістичні прогнози свідчать про **істотні** якісні зміни економічної злочинності в майбутньому, що припускається: появу нових сфер діяльності злочинців, нових предметів посягання та засобів злочинної діяльності і як наслідок формування специфічних слідів такої діяльності і відповідних потреб та можливостей їх виявлення, фіксації і використання. З **урахуванням** цього перед криміналістичною наукою **постає завдання** всебічного вивчення нових форм і методів злочинної діяльності, особливостей їх прояву і відображення в оточуючій дійсності для **розробки** конкретних рекомендацій щодо виявлення і викриття злочинців.

При **розробці** теоретичних концепцій розкриття і розслідування цих злочинних проявів і використання їх рекомендацій у практичній діяльності правоохоронних органів необхідно враховувати:

а) глобалізацію кримінальних структур, що займаються злочинною діяльністю в сфері економіки, **розширення** їх зон впливу. Зв'язки між різними кримінальними **угрупованнями** в наступному тисячолітті зростатимуть і це стає імперативом для правоохоронних органів;

б) необхідність поєднання кримінально-правових приписів і заборон з елементами чесного ведення підприємницької діяльності — комерційною доцільністю, конфіденційністю інформації;

в) **технологізацію** фінансово-кредитних і банківських операцій, торгових правочинів, сфери послуг, наприклад, появу нових інструментів оплати, таких як електронні гроші, інтелектуальні картки, **розширення** комп'ютерної **мережі**, що значно ускладнює

одержання доказів правопорушення, вчиненого з використанням мережі Інтернет, комп'ютерних систем і, природно, надає фінансовим злочинцям можливість мінімізувати шанси їх виявлення і викриття. У зв'язку з цим криміналістичні рекомендації мають бути спрямовані не тільки на виявлення ознак цих видів злочинів, їх розкриття і розслідування, а й на раціоналізацію процедур одержання доказів, здійснення системи профілактичних заходів, упровадження нових організаційних форм кооперації правоохоронних органів, у тому числі міждержавних (глобалізація фінансового шахрайства означає, що його розслідування нерідко потребуватиме участі судових органів різних держав).

Таким чином, криміналістичне прогнозування на основі випереджуючого відображення імовірних тенденцій розвитку злочинної діяльності в економічній сфері визначає наперед перспективність завдань наукового пошуку, а також галузь розробок конкретних рекомендацій щодо вдосконалення криміналістичних прийомів, засобів та методів боротьби зі злочинністю, що змінюється.

Надійшла до редколегії 25.02.2000